

CEDEL NEDİR ?

Doç.Dr. İbrahim EMİROĞLU

Klasik mantıkta delillerin daha çok biçim (sûret)ile ilgilenildiğini, onların içerik (madde) yönünden ele alınmalarına, özellikle İbn Rüşd'den sonra, fazla önem verilmediğini görmekteyiz. Bu boşluğu doldurmak için burhan, cedel, hitabet şiir ve safsatanın değeri ve gâyesi üzerinde durmak gerekmektedir.¹ Biz bu makalemizde, cedelin tanımını verip, gâyesini, kısaca tarihçesini ve yapısını işleyerek onun ne olduğunu, klasik mantık eserlerine dayanarak, tanıtmaya çalışacağız. Cedelin yapısını açığa çıkarmak için onda öncül olarak kullanılan *meşhûrât* ve *müsellemât* türü önermeleri tanıtmaya ve tartışmaya ağırlık vereceğiz.² Diyalektik materyalizmin kullandığı cedeli işleyiş ve metot, incelememizin kapsamı dışında tutulacaktır.

1. Cedelin Tanımı

Arapça ce-de-le kökünden türeyen bu kelime sözlükte, kişinin arkadaşının sırtını sert bir yere yıkması, usandırmak, yıldırma, bölünmek ve cephe almak, delile delille karşılık vermek, bir fikri aşırı ölçüde ve kavga yaparcasına savunmak, ipi bükme gibi anlamlara gelmektedir.³

Cedelin sözlük anlamının özü, çekişmeye muktedir olmak, sözü peşi peşine yetiştirmek, ipi ve muhatabı evirip çevirerek bükme-dir.

¹ Bu gâyeyle biz, muğâlata ve safsatayı bir çalışmamızda incelemiş bulunmaktayız. (Bkz. Emiroğlu, İbrahim, "Muğâlata Nedir ?", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: VIII, İzmir, 1994, ss. 237-260). Bundan sonraki çalışmalarımızda da burhan, hitabet ve şiiri, özellikle kuruldukları öncüllerinin içerik değeri yönünden, ele alarak beş san'atın incelenmesini tamamlamayı hedeflemekteyiz.

² Cedelin işleyişi, bu tür delil getirme (tartışma)lerde tarafların uyması gereken şartlar (*âdâb*), cedelin değeri, yararı ve önemi gibi bazı tâli hususları, bu makalemizin boyutunu aşacağından, daha geniş olarak, "Cedelin İşleyişi ve Değeri"adlı makalemizde ayrıca ele aldık.

³ Bkz. İbn Dureyd, *Cemheretü'l-Lüga*, Nşr. Muhammed Receb, Haydarabad, trs., C. II, s. 67; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1965, C. XI, s. 105; el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, Thk. Nedim Maraşlı, Beyrut, 1974, C. I, s. 176; İbn Faris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, Beyrut, 1991, C. I, s. 433.

Cedel kelimesi, Lâtincede “*dialectica*” sözcüğü ile karşılanmaktadır.”Dia” ve “legin” sözcüklerinden meydana gelen *dialectica*, dil, nutuk, iki kişi arasındaki karşılıklı konuşma, tartışma anlamlarına geldiği gibi, akıl yürütme (*istidlal*) anlamında da kullanılmıştır.⁴ Bu kelime bazen, bir akıl yürütmenin, bir muhakeme tarzının kuvvetini, bir ispatın doğruluğunu ifade için kullanılır (karşı konulmaz bir diyalektik gibi); çoğu zaman da, küçültücü bir ifade olarak bir ispatın sofist karakterini anlatmak için kullanılır (ince bir diyalektik gibi).⁵

Geniş anlamıyla cedeli, terim olarak, “söz söyleme ve tartışma metodunun belirlendiği, kuralların konulduğu bir san’attır.” şeklinde tanımlayabiliriz.

Aristo, cedeli akıl yürütmeyi, genel olarak kabul edilen fikirlerden çıkan bir akıl yürütme olarak tanımlar ve onu burhanî türden olan öncüllere dayanarak kurulan akıl yürütmenin zıddı olarak görür. O, genel olarak kabul edilen zannî öncüllerle bütün insanların veya onların pek çoğunun yahut hakimlerin hepsinin veya çoğunun, bu da olmazsa onların ünlülerinin sanılarını kasteder.⁶

Farabi, İbn Sina ve Ebheri gibi İslâm mantıkçıları cedeli tanımlarken sadece meşhurât türünden öncülü zikretmiş olsalar da cedel, müsellemât türünden öncülleri de kapsamaktadır. Gelenbevî’nin de belirttiği gibi⁷, meşhur önerme, müsellemden daha geneldir; böyle bir tanım tağlib yoluyla müsellemi de içerir. Hem cedelin hedefini gerçekleştirebilmesi yani “karşı tarafın kabul ettiği görüşlerle onu susturmayı başarabilmesi” için cedelde, müsellemât türünden öncüllere de başvurulması gerekmektedir.

Cüveynî, cedeli, daha geniş bir biçimde tanımlamaktadır. O cedeli, bilinecek şeyleri ortaya çıkarmak için genel bir söylem tarzı olarak görür. Yine o, Kitap ve Sünnete dayanılarak çıkartılan övülmüş cedelin gerekliliği

⁴ Bkz. İsmail Fenni, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1341, s. 184; Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul, 1954, C. I, s. 584; Lacey, A. R; *A Dictionary of Philosophy*, London, 1986, s. 57 (*Dialectic*).

⁵ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, 1981, s. 66 (*Diyalektik*).

⁶ Aristo, *Organon-V (Topikler)*, Çev. H. R. Atademir, İstanbul, 1967, s. 4.

⁷ Gelenbevî, İsmail, Ala İsoğoci, İstanbul, 1306, s. 68.

üzerinde durur. Ona göre içeriği ve edebi bakımından cedelin İslâmi bir asaleti vardır.⁸

Kısacası cedel, bir görüşü savunma veya çürütme ile ilgili (meşhur yahut müsellemler olan öncüllerle) delil getirme tekniklerini konu edinen bir ilimdir, san'attır.⁹

Her ne kadar Cüveyni¹⁰, İbn Haldun¹¹, Tahanevi ve Gazali¹² münazara ile cedel arasında bir fark görmeseler de, bunları birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira bunların gâyeleri ve icra şekilleri farklıdır. Münazara, hakikati ortaya koymayı, cedel ise karşı tarafı susturmayı amaç edinir.¹³ Cedelde mutlaka yenmek ve üstün gelmek için uyanık davranılır, şekil mantığına sıkı sıkıya bağlı kalınır, belirli öncüllerle ve hükümlerle sınırlı kalınır; üslûp ise yerine göre sert veya alaycı olabilir. Oysa münazara, gerçeği aramak olduğuna göre, önce kesin delil ve öncüllere, sonra meşhurâtta olan öncüllere dayanır; konu daha yumuşak ve olgun bir edayla ele alınır. Böylece münazara, Katip Çelebi'nin de belirttiği gibi, cedelden daha genel¹⁴ ve daha verimli olmaktadır. Hem cedelci, münazaradan da yararlanır.

Gerçeğin ortaya çıkması gâyesiyle tartışmakta olan taraflar, birbirini kötülemeye, mat etmeye başladıklarında münazara cedele dönüşür.

2. Cedelin Gâyesi

Aristo, cedelin gâyesini, "olası öncüllerden hareket ederek, ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme imkânını verecek bir metot bulmaktan

⁸ Bkz. el-Cüveyni, İmamü'l-Harameyn, *el-Kâfiye fi'l-Cedel*, Thk. Fevkiye Hüseyin Mahmut, Kahire, 1979, (Muhakkikin mukaddimesi), s. 70-73. Biz, cedelin İslâm dinindeki yerini "Dinde Cedel" başlığı altında ayrı bir çalışma ile inceleyeceğiz.

⁹ Burhan kadar kesin ve sağlam olmasa da, bilgi değeri yönüyle cedele **ilim**; cedel türü bir kıyas kurmak ve tartışmada onu usulüne uygun olarak kullanmak da bir mahareti gerektirdiğinden dolayı ona **san'at** denir. Biz cedelin bu iki yönünü de gözetererek makalede onu hem bir ilim, hem de bir san'at olarak tanıtaacağız.

¹⁰ Bkz. el-Cüveyni, *el-Cedel*, s. 19

¹¹ Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983, C. II, s. 1072-1073

¹² Bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-Cedel*, Kuveyt, 1980, s. 6.

¹³ İbn Sina, *eş-Şifa-VI (el-Cedel)*, Thk. Ahmed Fuad el-Ahvani, Mısır 1965, s. 35; İzmirli İsmail, *Mi'yâru'l-Ulum*, İstanbul, 1315, s. 87

¹⁴ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1971, C. II, s. 580.

ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir şey söylemekliğimizi men etmekten ibarettir.”¹⁵ şeklinde ifade eder.

Farabi ise cedelin gâyesinin, “insana bir şeyi derinliğine araştırma, soruşturma gücünü kazandırma, onun zihnini felsefenin temel prensiplerine ve temel hedeflerine hazırlama, kısacası insanı felsefe san’atına yönlendirme, hazırlama ve ona hizmet etme”¹⁶ olduğunu belirtir. İbn Sina’ya gelince, o da cedelin gâyesini, “tartışmada karşı tarafı ikna etme ve delillerle onu susturma”¹⁷ olarak kaydeder. Daha sonraki İslâm mantıkçıları ise cedelin gâyesini, “burhanı idrakten aciz olanı ikna etme ve susturma”¹⁸ şeklinde ifade etmişlerdir.

Mantık kitaplarında bu konu ile ilgili anlatılanlardan biz, cedel ile hangi gâyelerin güdüldüğünü şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ortaya atılan deliller veya sorular üzerinde rahatça konuşma ve cevap verme yollarını bulma
2. Delillendirme faaliyetinde bulunurken kendi kendimizle çelişkiye düşmemenin yollarını gösterme.
3. Zihin egzersizi yapma ve zihni, felsefi konuları tartışmaya hazırlama.
4. Karşı tarafın düşüncelerinin yolunu tıkama, onu susturma ve onu dize getirme yollarını göstererek kişiyi tartışmalarda güçlü kılma.
5. Apaçık öncülleri (burhanı) ve belki hatalı delilleri bile anlamaktan aciz olanları meşhur öncüllerden veya onların kabul ettikleri hükümler (müsellemât)den kurulu delille ikna etme. Yani bir bakıma, hasmı kendi silahıyla vurma.

3. Cedelin Tarihçesi

Batı dillerinde “diyalektik” olarak karşılık bulan cedeli metodun kurucusu, Aristo’nun da belirttiği gibi, Zenon’dur.¹⁹ Ona göre diyalektik,

¹⁵ Aristo, *Topikler*, Çev. H. R. Atademir, s. 3.

¹⁶ Farabi, Ebu Nasr Muhammed, *Kitabu’l-Cedel*, (el-Mantık inde’l-Farabi-III içinde), thk., Refik el- ‘Acem, Beyrut, 1986, s. 27

¹⁷ İbn Sina, *el-Cedel*, s. 24.

¹⁸ Cürcani, Seyyid Şerif, *Ta’rifât*, İstanbul, 1253, s. 41; er-Razi, *et-Tasavvurât ve’t-Tasdikât*, İstanbul, 1304, s.176; Gelenbevî, *Burhan-ı Gelenbevî*, İstanbul, 1253, C. II, s. 173.

¹⁹ Bkz. Lejewski, Czeslaw, “Anciennet Logic”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edward, London, 1972, C. V, s. 514 (*Logic, History of*).

reddedilmek istenen görüşün ya da tezin imkânsız ve saçma olduğunun tartışma yoluyla ortaya çıkarılmasıdır. Sofistler cedeli, karşı tarafın delilini sözde çürüttüklerini göstermek, onu meşhur görüşün hilafına ve şüpheye sevk etmek (müşağabe)²⁰, onu abuk sabuk konuşmayla ya da dil hatasına itmek gâyesiyle bir yanıltmaca vasıtası olarak kullanmışlardır.

Sokrates'e göre diyalektik, doğruya ulaşmak, kavramları açıklığa kavuşturmak, onların kesin tanımını yapmak için tez ve antitez şeklinde yürütülen karşılıklı konuşma yöntemidir.

Eflatun'un, varlıkları cinslere ve türlere ayırarak duyular aleminden ideler alemine yani ideaların bilgisine, tümel kavramlara, ilk prensiplere yükselme vasıtası ve mutlak gerçeği keşfetme mantığı olarak gördüğü diyalektik, bizzat ilimdir. Onun felsefesinde diyalektik, metafiziği de içine alacak şekilde geniş anlamli kullanılmıştır.²¹

Aristo'ya gelince o, daha önce diyalog şekli, tartışma metodu ve bizzat gerçeğe ulaşma yolu olarak ortaya konan bu diyalektik anlayışlarını reddeder. Ona göre cedel, ilim (*burhan*) seviyesine çıkamayan, yani bilgi değeri açısından ihtimal ifade eden, muhataba belli bir düşünceyi kabul ettirme yol ve yöntemlerinin konulduğu bir san'attır. Bu san'at, sistemli bir şekilde ilk olarak Aristo'nun *Organon*'unun **Topikler** adlı kitabında incelenmiştir.²²

²⁰ Bkz. Emiroğlu, İbrahim. "Muğâlata Nedir?, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1994, C. VIII, ss. 244-246.

²¹ Richard F. Clarke, S. J. , *Logic*, London, 1889, s. 28.

²² Ele aldığımız konunun temel kaynağı olduğundan dolayı bu kitabı biraz tanıtmak istiyoruz. (Tartışmada sözün söylendiği) "y e r l e r" [Farabi, Ebu Nasr Muhammed, *İlimlerin Sayımı (İhsâu'l-Ulûm)*, Çev. Ahmet Ateş, İstanbul, 1989, s.83] anlamına gelen **Topikler**'in amacı, cedeli kıyasları, tartışmada zorunlu olarak kullanılan sözün başka şeyi gerektirmesini, o sözün yol açtığı veya bizzat o sözdeki yanlışları, beş tümeli ve tanımı açıklamaktır.

Topikler (*Kitabu'l-Cedel*) Aristo'nun mantıkla ilgili kitaplarından beşincisi olarak sıralanmışsa da onun, **II. Analitikler** (*Burhan*)den önce yazılmış olması ve doğrudan doğruya **Kategoriler**'den sonra gelmesi tahmin edilmektedir. Zira Aristo'nun ispatçı ilim teorisi (burhan) burada henüz bilinmemekte ve terimlerin henüz hiçbir teknik kesinliği görünmemektedir. Böylece **Topikler**, **Tricot**'un da belirttiği gibi [bkz. Aristoteles, **Topikler**, Çev. H.R. Atademir, Giriş, s. 1-2], Aristo'nun bir gençlik eseri gibi alınabilir. O,

Farabi'nin verdiği bilgiye göre **Stoacılar**, cedeli, felsefe olarak görmüşlerdir. Onlara göre cedel san'atıyla felsefe arasında bir fark yoktur.²³

Batı skolastiğinde cedel, formal mantık anlamında kullanılmıştır.²⁴

Kant, diyalektiği, sadece fenomenlere tatbik edilebilen “görünüş mantığı” olarak alıp, aklın duyu ötesi gerçeği yani mutlakı kavradığını sanarak içine düştüğü yanılğı (vehim) olarak niteler. Kant'tan sonra diyalektik olumlu bir anlam kazanmaya başladı. **Fichte**'nin öğretisinde diyalektik, fikri gelişmenin formudur. Ona göre bilgi, karşıtlıkları aşarak oluşur. Bir şeyi bilmek demek, önce onu görmek, sonra onu başkalarından ayırdetmek ve daha sonra da onu başkalarıyla birlikte tanımak demektir.²⁵

Fikrin yürümesi için çelişmeye ihtiyaç olduğu görüşünden yola çıkan **Hegel**, özdeş olanla başka olanı birleştirirken ayrı ve çelişik olanların sentezine gider ve bu senteze “diyalektik” adını verir. Ona göre düşüncenin tez-antitez-sentez aşamalarından geçerek gelişmesi diyalektiği oluşturur. Diyalektik onda, varlıkla yokluğun sentezi olan, oluşu kavrayan zihin aletidir. **Marx** da Hegel gibi, dünyanın gelişmesinin diyalektik bir gelişme olduğunu söyler, ama bu gelişmeyi idelerden kalkarak değil, insanın daha

daha çok ispat ve ilim teorisi (*burhan*)ne hazırlık mahiyetinde bir egzersiz olarak değerlendirilebilir.

VIII Bölümden meydana gelen bu eserin I. bölümünde cedelin gâyesi, faydası, beş tümel ve tanımlar, önermelerin konu ve yüklemeleriyle ilgili çeşitli hükümler, cedeli akıl yürütmenin özellikleri üzerinde durulmakta; II ve III. bölümde ilinti, IV. bölümde cins, V. bölümde hassa, VI. ve VII. bölümlerde tanım konusu ele alınmaktadır. VIII. bölümde ise “cedeli pratik” başlığı altında sorgu kaideleri, cedelde taktik, öncüllerle ilgili hükümler, tartışma âdâbı,cedelî delilleri çürütme zorluğu, sual soranın ve cevap verenin rolleri, delilin açıklığı ve yanlışlığı, ispat edilecek olanı delil yerine alma ve cedeli tartışmaların pratiği (onları sağlama alma yolu) gibi konular işlenmektedir. Görüldüğü gibi bu kitapta cedel konusuyla doğrudan doğruya ilgili olan bölümler ilk ve son bölümlerdir.

Stump'un da haklı olarak belirttiği gibi [bkz. Stump, Eleonore, **Dialectic and its Place in the Development of Medieval Logic**, London, 1989, s. 11,17], Aristo'nun *Topikler*'ini anlamak kolay değildir. Zira adı gibi, kitabın kendisi de karmaşıktır. O, bir teknik terim olarak “topik”in anlamının bilinmekte olduğunu farzeder. Yine o, *Topikler*'i aynı zamanda *Retorik*'te de tartışmaktadır.

²³ Farabi, *el-Cedel*, s. 62.

²⁴ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, C. II, s. 12.

²⁵ Gökberk, Macit, *Felsefenin Evrimi*, İstanbul, 1979, s. 79.

aşağı katmanları (içgüdü) ndan kalkarak açıklar. Ona göre toplumdaki gerçek itici güçler, ekonomi ile ilgilidir. Bütün tarih, sınıfların savaşıdır. Diyalektik, Engels'e göre gelişmenin en genel yasaları, Lenin'e göre ise eşyanın özündeki çelişmenin incelenmesidir.²⁶

İslâm dünyasının, Aristo'nun diyalektiği ile tanışması, onun eserlerinin Huneyn b. İshak (v.877), Ebu Bişr Matta (v. 939) ve Yahya İbn Adi (v.972) tarafından Arapça'ya tercüme edilmesiyle başlamıştır.²⁷ Farabi ve İbn Sina'nın ise konuya derinliğine eğildiklerini elimizdeki kitaplarından görmekteyiz.

İslâm dünyasına Aristo diyalektiği ile giren ve *cedel* ismini alan tartışma ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in tartışma metoduna tam anlamıyla uygun olmadığından, Müslüman alimler tarafından Kur'ân ve Sünnet ışığında geliştirilerek "*münazara*" adını almıştır.²⁸ Ancak *cedel* tamamen terk edilmemiş, tabir caizse gevşek anlamıyla da olsa, fıkıh ve başka ilimlerde cereyan eden ilmi tartışmalarda kullanılmıştır.

Bu konu üzerinde müstakil bir kitap yazan Cüveynî ve Ebu Zehra da, *cedel* kavramını "inanç, ibadet, siyaset konularında fikir beyan etme (*münazara*) ve tartışma"²⁹ anlamında kullanarak onu mantıktaki anlamından daha geniş bir şekilde, yukarıda yakıştırdığımız gibi gevşek anlamıyla ele almaktadırlar. Dinler, mezhepler hatta meslekler arası tartışmalar bile bu kavramla ifade edilir. Biz *cedelin* böyle şümüllü olarak kullanımını Ebu Zehra'nın "Hz. Muhammed'den Sonra *Cedel*"³⁰ in yaygınlık kazanma

²⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Sevim Belli, Ankara, 1975, s. 136-137; Karl Korsch, *Marksizm ve Felsefe*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul, 1991, s. 66, 163-164; H. Acton, "Dialectic Materialism", *The Encyclopedia of Philosophy*, U.S.A., 1967, C. II, s. 396; V. Afanasiev, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Nadiye R. Çobanoğlu, İst. 1988, s. 130 vd.; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s. 67-74 (*Diyalektik*).

²⁷ Bkz. Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara, 1982, s. 6; Taylan, Necip, *Mantık (Tarihçesi, Problemleri)*, İstanbul, 1981, s. 59-69.

²⁸ Kaya, Mahmut, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul, 1983, s.105-106.

²⁹ Bkz. Ebu Zehra, *Tarihi'l-Cedel*, s. 82, 166. Ebu Zehra, Hz. Muhammed'in müşriklerle, Yahudi ve Hıristiyanlarla yaptığı tartışmaları, daha sonra Raşit Halifeler döneminde imamet ve çeşitli inanç-amel konuları hakkındaki farklı anlayış ve yorumları da "*cedel*" kavramı şümülüne sokmaktadır (bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 42-48, 829) ki biz bu kavramın böylesine geniş kullanımının mantıktaki maksadını aştığını düşünüyor ve buna katılmıyoruz.

³⁰ Bkz. Ebu Zehra, a.g.e., s. 77-81.

sebeplerini şu şekilde sıralayışından çıkartıyor ve tarihi malumat kabilinden bunları burada aktarmak istiyoruz:

1. Arapçılık asabiyeti.
2. Hilafet tartışması ve iktidar mücadelesi.
3. İslâm düşmanlarının faaliyetleri ve Müslümanlar arasında bozgunculuk sokma çabaları.
4. İslâm'a çok sayıda (farklı) grupların girmesi.
5. Bir çok eski din sahipleri ile Müslümanların yan yana komşu olmaları.
6. Emevilerin son zamanlarında ve Abbasiler döneminde felsefî tercüme faaliyetleri.
7. Şeriatın yalın olarak öğretmediği ve aklın zorlandığı konuların (Allah'ın sıfatları ve kulların fiilleri gibi) ortaya atılması ve tartışılması.
8. Kur'ân'daki müteşâbih ayetler.
9. İslâmi hükümlerin, kaynaklara dayanılarak çıkartılması (*istinbât*).
10. (Mezhepler, tarikatlar ve geçmişle ilgili) doğru ya da yanlış hikayeler.

Bu tarihçe kısmında, buraya kadar anlatılanlara bakarak, cedelden ne anlaşıldığını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mantıksal sonuçları inceleyerek çürütme yöntemi³¹ (Zenon).
2. Sofistik muhakeme tarzı (Sofistler).
3. Cinslerin türlere bölünmesi ve bunun mantıksal tekrarı veya analizi (Sokrates).
4. Belli durum ve hipotezlerden yola çıkarak nedenlere varma şeklindeki belli bir akıl yürütmeyeyle oldukça genel-soyut kavramların incelenmesi (Eflatun)

³¹ Bkz. Hall, Roland, "Dialectic", *The Encyclopedia of Philosophy*, U.S.A., 1967; C. I-II, s. 385.

5. Sadece muhtemel ya da genelde kabul edilmiş önermeleri kullanarak mantıksal akıl yürütme veya tartışma (Aristo)

6. Biçimsel (formal) mantık (Skolastik Felsefe)

7. Transandantal nesnelere ele alarak tecrübelerin ötesine gitmeye çalışırken aklın ve sebebin neden olduğu çelişkileri göstermek suretiyle illüzyon mantığının eleştirisi (Kant)

8. Tez ve antitez yardımıyla bu zıtlıkları sentezine ulaşacak şekilde düşüncenin ya da gerçeğin mantıksal olarak geliştirilmesi (Hegel)

9. Her hangi bir (inanç, ibadet veya siyaset) konuda fikir beyan etme ve onu tartışma (İslâm kültüründeki genel anlayış).

Biz, “geleneksel mantıkta cedel”i tanıtmayı hedeflediğimizden burada (onun klasik mantıkta ağırlıkla 5. maddedeki anlam çerçevesinde ele alındığını belirterek) incelememizi bu çerçevede sürdüreceğiz.

4. Cedelin Yapısı ve Mahiyeti

a. Cedelin Öncülleri

Cedelin ne olduğunu anlamak için onun öncül yapısını, özellikle meşhurât³² türünden olan önermeleri incelememiz gerekmektedir.

Meşhurât, herkesin veya çoğunluğun, yahut belirli bir topluluğun uzlaştığı görüşleri ifade eden önermelerdir.³³

“Adalet iyi, zulüm kötüdür.”

örneği, h e r k e s i n uzlaştığı görüşü ifade eden meşhur bir önermedir ki, meşhurâtтан en sağlam olanı budur. Buna “sürekli ve mutlak meşhurât” denir.

“Tanrı birdir.”

“Hayvanları boğazlamak kötüdür.”

³² Mübahat Küyel, meşhurâtı “yaygınlar (bkz. “Musa İbn Meymun’un Mantık Terimleri Risalesi”, D.T.C.F.D., C. XVIII, Sayı: 1-2, 1960, s. 27), Hüseyin Atay ise “genellikle kabul edilenler (bkz. “Kur’ân’a Göre Münazara Metodu”, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl, 1969, C. XVII) diye dilimize çevirmiş olsalar da biz, Arapçasını kullanmayı tercih ettik.

³³ el-Urmevî, Kadı Sıracaddin M.İbn Ebubekir, *Matali’ul-Envar*, İstanbul, 1303, s. 349; Kutbuddin er-Razi, *Şerhu’t-Tasavvurât ve’t-Tasdikât*, İstanbul, 1304, s. 176; Gelenbevî, ‘ala İsağoci, s. 68; et-Tahanevi, Muhammed Ali İbn Ali, *Keşşâf-ı Istilâhâtı’l-Funûn*, İstanbul, 1984, C. II, s. 749.

örneklerine gelince bunlar, belirli bir topluluğun (birincisi Müslümanların, ikincisi Hinduların) anlayışını dile getiren meşhur birer önermedir ki, bu son iki örneğe “belirli ve özel (mukayyed) meşhurât” denir.³⁴ Görüldüğü gibi, bu tür önermelerde, bir fikre veya bir görüşe ne kadar çok kişi iştirak ediyor ve onda uzlaşıyorlarsa onun değeri o kadar artmaktadır. Bu uzlaşma, genel hatlarıyla yukarıdaki tanımda da geçtiği gibi,

Ya herkesin genel katılımı ve tanıklığı ile

Ya çoğunluğun “ “ “ “

Ya bilginlerin “ “ “ “

Ya bilginlerin çoğunluğunun katılımı ve tanıklığı ile

Ya da “ muhalefet etmediği konularda seçkin kişilerin katılımı ve tanıklığı ile olmaktadır.³⁵ Acaba, dereceleri farklı olsa da, bu katılımı ve tanıklığı sağlayan nedir? Bu tür önermelerde hangi nedenlerden dolayı bu uzlaşım sağlanmaktadır? Daha basit bir ifadeyle, bir fikri veya bir nesneyi meşhur kılan nedenler nelerdir? Bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Kişilerin kolaylıkla benimsemesinden dolayı. Sempatik görülen, güvenilen ve sevilen bir şey çabuk kabullenilir ve popüler olur.

2. Umumun menfaatını ilgilendirdiğinden dolayı. Örnek: “Adalet iyi, zulüm kötüdür.”

3. Bir şeyi apaçık bir şekilde ifade etmesinden dolayı. Örnek: “İki zıt şey birleşmez.”

4. Apaçık bir gerçekliğe benzediğinden dolayı. Örnek: “Bir şey, benzerinin hükmünü alır.”

5. Genel bir araştırma ve yoklama (*istikrâ*)dan dolayı. Örnek: “Haccac, zalimdir.”

6. İnsanların tabiatlarındaki incelik (*rikkat*) ve şefkatten dolayı. Örnek: “Fakirleri sevindirmek iyi bir harekettir.”

7. İnsanlardaki koruma gayretinden, yaratılıştan gelen tepkiden veya insaniyet duygusundan (*hamiyyet*) dolayı. Örnek: “Toplum içinde avret yerlerini açmak ayıptır.”

³⁴ Farabi, el- Cedel, s. 20; İbn Sina, el-Cedel, s. 11; Kara Halil b. Hasan b. Muhammed, Hâşiyetü'l-Fenari, İstanbul, 1265, s. 230.

³⁵ Farabi, el-Cedel, s. 65-66; İbn Sina, en-Necat, Mısır, 1938, s. 64; el-Cedel, s. 76.

8. Dini anlayış, edeb, gelenek ve töreden dolayı.³⁶ Örnek: “Namaz dinin direğidir.” (Müslümanlar için); “İnek kutsaldır.” (Hindular için) ;”İnsan eline, diline, beline sahip olmalıdır”, “Misafirden önce yatılmaz.” (Türk töresine göre).

Meşhurât türünden olan önermeler konumunun güzelliğinden ve rahatlıkla kabul edildiğinden dolayı insanların benimsedikleri popüler anlayış ve yargılardır. Bu tür anlayışlar, örneklerde de görüldüğü gibi, kolayca tasavvur edilebilir. Eğer böyle olmasaydı, tasavvuru zor olan bir şeyi tastik etmek de zor olur. Tasdiki zor bir şey de, İbn Sina'nın belirttiği gibi, şöhretten uzaktır.³⁷

Meşhur önermeleri insanların tümü veya bir kısmı onaylar ve itiraf ederse artık onları ispata gerek kalmaz.³⁸ Her toplumun inanç, adet ve terbiye anlayışına göre meşhurâtı vardır. Yine her san'at ehlinin de san'atlarına göre bir takım meşhurâtı vardır. Bunlar, genelde, halk arasında, hatta okuma-yazması olmayanlar arasında bile geçerliği olan, iyice bilinen düşünceler veya öncüllerdir.³⁹ Bu tür hükümler kavrayış düzeyi fevkalâde olmayan umumi zihinlere ya da akıllı fakat gafil olan zihinlere ansızın arzedildiğinde kabul edilen fikirlere dir.⁴⁰

Meşhurât türünden önermeler biçim yönünden yüklemli, şartlı, tümel, tikel ve belirsiz olabilmektedir.

Özellikle mutlak meşhurât türünden olan bir öncülün konusu tümeldir. Zira onun konusu, kişilerin uzun bir süreç içerisinde ortaya koydukları ya da şu anda yaşamayan seçkin kişilerin ortaya koyduklarından oluşur.

Çoğunluğun yanında meşhur olan bir önerme, herkesin aynı şekilde kabul edip etmediği, hal-i hazırdaki durumlara uygun düşüp düşmediği araştırılıp ya da denenip de açıklanan veya savunulan fikirler değildir. Bunun aksine meşhurlar, insanların çoğunun bizzat şahit olmadıkları, böyle olduğunu duymakla kanaat sahibi oldukları hükümler veya değerlerdir.

³⁶ İbn Sina, *el-Cedel*, s. 39; *en-Necat*, s. 63; Curcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mavakif*, İstanbul, 1286, s. 76; Fenari, Şemsüddin Muhammed İbn Hamza, *Şerhu İsağoci*, İstanbul, 1294, s. 71; Bursevi, es-Seyyid Ahmed es-Sidki, *Mizânu'l-İntizâm*, İstanbul, 1305, s. 307; Tahanevi, *Keşşâf*, C. I, s. 749; es-Sivasi, Ali b. Ömer, *Mizânu'l Mantık*, Mısır, 1327, s. 138.

³⁷ İbn Sina, *el-Cedel*, s. 39.

³⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, İstanbul, 1330, s. 265.

³⁹ Seikh, M.Saeed, *A Dictionary of Muslim Philosophy*, Lahore, 1981, s. 122 (*Mashhurât*)

⁴⁰ İbn Sina, *en-Necat*, s. 64.

Bunun temelinde, geçmiştekilerin gördüklerine, onların görüşlerine ve kabullerine güvenme, Farabi'nin tabiri ile, hüsn-ü zann⁴¹ yatmaktadır.

Meşhur önermeler, zamana, mekana, ülkeye, meslek guruplarına ve çevreye göre değişebilir de. Sözelimi halk, lezzetin hayır olduğunu kabul eder, oysa felsefeci böyle görmez.⁴² Bazı zamanlara, şahıslara, bölgelere ve gruplara ait olan meşhurât türündeki hükümler “şehveti öldürmek zina yapmaktan daha hayırlıdır” örneğinde görüldüğü gibi mutlak değil izafi hükümlerdir. Bir mukayeseyi dile getiren hükümler de genellikle nisbîdir. Nisbî hükümlerdeki tercihi veya mukayesedeki üstün yönü belirlemede din, bilgi ve marifetle temayüz etmiş kişiler, otoriteler etken rol oynarlar.

Meşhurât türünden olan öncüllerin bir kısmı, özü itibariyle tüm uluslar için aynı olan müşterek davranışlarla ve ahlakla ilgilidir. “Allah’a ibadet etmek, ana-babaya iyilikte bulunmak, yakınlarla akrabalık ilişkilerini sürdürmek, muhtaçlara yardım elini uzatmak, iyilik edene iyilikte bulunmak, ikramda bulunana teşekkür etmek... iyidir.” örnekleri hep bu türdür. Farabi bunları, fert ve toplum hayatında önemli yeri olduğundan, ilke olarak sırf sözde kalmayıp yaşanılması ve alışkanlık haline getirilmesi gerektiğini belirtir.⁴³ Ahlaki nitelikteki bu tür meşhur öncüller, genelde “ana-babaya iyilik güzeldir” örneğinde görüldüğü gibi mutlak anlamda kullanılır. Özel durumlar söz konusu olduğunda bunların “Eğer bir insanın ana-babası ateist iseler onlara iyilikte bulunmak gerekir mi, gerekmez mi?” örneğinde olduğu gibi, bir şartla kayıtlı olduğunu veya belirli bir durum için kullanıldığını belirtmek gerekir.

Meşhurât türünden olan önermeler, İbn Sina'nın da belirttiği gibi, kendi cüzlerinden ve zatlarından ziyade, dıştan yüklenen / verilen bir anlamla değer kazanır. Bu önermeler, insanların kendilerini geliştirmelerinde, inanç yapılarını kurmada, toplumlarını sevk ve idarede, kendilerini savunmada fayda sağlar. Yine bu tür önermeler kuvvetlilik ve zayıflıkta farklı farklıdır. Birbirine karşı olan, hatta çelişik düşen meşhurlar vardır. Bundan dolayı, mutlak meşhurât türünden olan bir hükme ters düşen bir meşhur önerme ile cedeli bir kıyas kurmamak gerekir.⁴⁴

⁴¹ Farabi, el-Cedel, s. 17

⁴² Farabi, el-Cedel, s. 76; İzmirli, İsmail Hakkı, *Miyâru'l-Ulûm*, İstanbul, 1315, s. 86.

⁴³ Farabi, el-Cedel, s. 75.

⁴⁴ Bkz. İbn Sina, el-Cedel, s. 13, 14, 19, 43.

Akıllı bir kişi, şöhreti bilinmeyen (meçhul) veya meşhur bir hükme zıt, yahut da muhatapça müsellemlenmeyen öncüllerle cedeli bir kıyas kuramaz.

Kendisiyle cedelin kurulduğu öncüllerden olan “m ü s e l l e m â t” kelimesi ise, “teslim olma” fiilinden türetilmiş olup, inkar ve itiraz olunmayan, tartışmasız kabul edilen, teslim olunan ve benimsenip tutunulan fikirler anlamına gelmektedir.⁴⁵ Bu kelime, terim olarak, mantık kitaplarında şu şekilde tanımlanmaktadır: Bir tartışmada karşı ya da her iki tarafça da kabul edilerek alınan önermeler olup, taraflardan her birinin, diğerine galip gelmek için, ister doğru, ister yanlış olsun, kendisine dayandığı önermelerdir.⁴⁶

Yine bu kitapların çoğunda, bu terimle alakalı olarak, Hz. Muhammed’in miraca çıkışının imkânsızlığını tartışan bir Hıristiyan’la ona cevap veren bir Müslüman arasında geçen, Hz. İsa’nın göğe kaldırılışı örnek verilir. Bunu cedel formu içerisinde şöyle ifade edebiliriz:

İsa’nın göğe çıktığı kabul edilmektedir; (müsellemlenmiş)

İsa bir insandır;

Öyleyse bazı insanların (ki Hz. Muhammed de böyledir) göğe çıktığı kabul edilmektedir.

O halde Hz. Muhammed’in çıkış (mirac)ını neden kabul edemiyorsunuz?!

Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya geldiğini inkar eden bir Yahudi’yi, “Hz. Adem’in hem babasız, hem de anasız olarak dünyaya geldiği” (müsellemlenmiş) deliliyle susturmak cedeli bir delillendirme örneğidir.

Cedelde bu tür öncülleri kullanmaktan maksat, tanımında da geçtiği gibi, doğru olsun, yanlış olsun yahut tümel olsun, ferdi olsun karşı tarafın benimseyip kabul ettiği fikirlerle onu susturmak, halk ifadesiyle söyleyecek olursak, hasmı kendi silahıyla vurmaktır. Bu tür tartışmalarda, tartışanların seviyesi önemli değildir; tartışanlar sıradan iki kişi olduğu gibi bilim adamı da olabilir. Müsellemlenmiş, tartışan her iki tarafça kabul edilen, benimsenen bir önerme olması da gerekmez. Delil isteyen yahut mağlup edilmek istenen tarafın kabul ve itiraf ettiği önermenin bulunması yeterlidir. Yoksa, öncülün, delil getirenin kabul ettiği veya onayladığı bir önerme olması şartı yoktur.

⁴⁵ Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügatı*, C. I, s. 418 (*Concession*)

⁴⁶ el-Ermevî, *Matali*, s. 350; Kutbuddin er-Razi, *Şerhu’t-Tasavvurât ve’t-Tasdikât*, s. 174, Cürçani, *et-Ta’rifât*, s. 135; Ahmed Cevdet, *Miyâr-ı Sedad*, İstanbul, 1303, s. 121; Tahânevi, *Keşşâf*, C. I, s. 242; Raşid, *Mizânu’l-Makâl*, İstanbul, 1315, s. 126.

Her ilmin, her disiplinin ortaya koyduğu kurallar, o alanda uğraşanların benimseyip kabul ettikleri müsellemtândır. Zira o alanın mensupları delillerini, sözgelimi,

“Vicdanın olmayışı varlığın olmayışını gerektirmez.”

“Geneli nefy özeli nefyi gerektirir.”

“Geneli ispat özeli ispatı gerektirmez.”

“İlim maluma tabidir.”

örneklerinde görüldüğü gibi, benimsedikleri kendi temel prensiplerine, ölçülerine veya tutamaklarına göre kurarlar ve geçerli görürler. Örneğin şu delil, bir hukukçuyu bağlayıcı nitelikte bir cedeldir.

Suçu sabit olmayan bir kişiyi cezalandırmak zulümdür (Meşhurât/Müsellemtâ)

Zira “suçu isbat edilinceye kadar bir sanık suçsuzdur” (Müsellemtâ)

Siz bu sanığı cezalandırmaktasınız;

Öyleyse siz bu sanığa zulüm yapmaktasınız !.

Örnekte olduğu gibi, çoğu meşhur aynı zamanda karşı tarafın da benimseyip kabul ettiği (müsellemtâ) öncül olabilmektedir. Özellikle her mutlak meşhur, aynı zamanda, her muhatabın müsellemtâı da olmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek ki, Aristo ve onu takip eden Farabi cedeli, müsellemtâı zikretmeden sadece, “meşhurât türünden öncüllerle kurulan kıyas” diye tanımlamışlardır. Öyle anlaşılıyor ki mantıkçılar müsellemtâı, cedelin öncülü olarak, İbn Sina ile birlikte sonradan eklemişlerdir.⁴⁷ Bu ekleme şu açıdan haklı görülebilir: Meşhurâtın büyük bir kısmı halk tarafından kabul edilmiş hükümlerdir; müsellemtâ ise , çoğunlukla, uzman kişiler ve belirli seçkin (elit) zümre tarafından kabul edilmiş hükümlerdir.

b- Cedel San’atı Nedir?

Cedelin ne olduğunun daha iyi açığa çıkması için , onda geçen aşağıdaki şu temel kavramların incelenmesi gerekmektedir.

⁴⁷ Müsellemtâ ve meşhurâta, geleneksel mantıkçılardan daha özel anlamlar yükleyen ve onlara, özellikle dini konuları delillendirmede, ayrı bir rol biçen İbn Teymiye, müsellemtâı, “inanılan ya da benimsenip savunulan şeyler” olarak tanımlayıp; inanılan şeyleri de, kabulü zorunlu olanlar, meşhurât ve vehmiyât diye üç gruba ayırmaktadır. (Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed, *Kitab er-Redd a'le'l-Mantıkıyyîn*, Lahor, 1982, s. 396)

Aristo tarafından bir yol, metod, İslâm mantıkçıları tarafından ise bir “san’at” olarak kabul edilen cedeli, Farabi şöyle tanımlamaktadır: “Cedel san’atı”, çelişik olan iki şeyden birinin savunulmasını üzerine alan, cevap veren (mûcib)den sorularak elde edilen, konusu tümel bir durum (vaz’)u iptal hususunda insana, meşhurât türünden öncüllerden kıyas yapmayı sağlayan san’attır.⁴⁸

Cedel san’atı, kabul edilen bir şeye veya verilen cevaba zıt bir şey yapmamaya gayret göstermektir. Yani konuşurken veya bir tezi savunurken çelişiğe düşmemeye ve yenilmemeye çalışma san’atıdır. Bunu başarabilmek için de Farabi, tıpkı güreş, eskrim vb. müsabakalara hazırlandığı gibi, cedelden başarılı çıkmak için egzersiz yapmayı gerekli görür.⁴⁹ İbn Sina ise, karşı tarafı ikna etme ve susturmak, yani cedel san’atında başarılı olmak için yaratılıştan gelen istidad, tecrübe, mantık kurallarını bilme ve maddi engellerin bulunmaması gibi şartları gerekli görür.⁵⁰

Cedel san’atı, kurallarına uygun olarak kendisinden kıyasın ya da istikra (tümevarım)nın kurulduğu bir melekedir.⁵¹ Hem kıyası, hem de tümevarımı içerdiğinden dolayı “cedelî delil” terimi, “cedelî kıyas” tan daha genel olmaktadır. Cedelî kıyas ise, meşhurât veya müsellelât⁵² türünden öncüllerle kurulan bir kıyastır.⁵³ Bu, içerdiği anlamı çoğunluğun yakîne yakın bir itikatla onayladığı ve böylece zihnin ilk bakışta aksinin mümkün olacağını düşünmediği *meşhur* öncüllerden ya da muhatapın teslim olduğu fakat gerçek durumu araştırıldığında tam bir yakîn derecesine ulaştırmayan öncüller (müsellelât)den kurulan kıyastır. Böyle bir kıyasta öncüllerin, genellikle kabul edilen veya muhatap tarafından doğruluğu onaylanan türden olması ve sonucun bu öncüllerden formel olarak (geçerli bir şekilde) çıkartılmış olması aranır. Yoksa sonucun bilgi değeri açısından mutlaka doğru olması şartı aranmaz.

Cedelci ise, “bir takım önermeler ve itirazlar tertip ve ifade etmeye kabiliyetli olan kimse”⁵⁴ olarak tanımlanır.

⁴⁸ Farabi, el-Cedel, s. 13

⁴⁹ Farabi, a.g.e., s. 39

⁵⁰ İbn Sina, el-Cedel (Mukaddime), s. 26

⁵¹ İbn Sina, el-Cedel, s. 25.

⁵² Aristo ve Farabi, sadece meşhurâtı zikredip, müsellelâtan bahsetmezler.

⁵³ İbn Sina, el-Cedel, s. 34.

⁵⁴ Aristo, Mantıku Aristo (Kitabu’t-Topika), Thk. Abdurrahman Bedevi, Beyrut, 1980, C. III, s. 768.

“Cedelî problem” deyince de, önermede geçen objelerin terkibi hakkında bir araştırma kastedilir.⁵⁵ O, önermedeki objelerin birleştirilmiş olup olmayacağını araştırır. Örneğin:

“İki ayaklı hayvan insanın tanımı mıdır, yoksa değil midir?”

sorusu cedelî bir problem (mesele)dir. Cedelî önermeler kadar da cedelî problem vardır. Kısacası cedelî problem, cedelî önermeyi araştırmayı konu edinir. O, insanların ne tür kanaat sahibi olduklarını, yaygın (*meşhur*) olan kanaatlerin otoritelerle uyuşup uyuşmadığını, otoritelerin kendi aralarında farklılık arz edip etmediğini de araştırır. Cedelî problemler,

“Mutluluk tümüyle elde edilebilir mi, edilemez mi?”

örneğinde olduğu gibi, cevaplandırılması zor olan geniş ve karmaşık sorularla da ilgilenir.

Cedelî bir önerme, kendisine “evet” veya “hayır” ile cevap vermek mümkün olan bir önermedir.⁵⁶ “İnsan nedir?”, “İyilik kaç manada alınmıştır?” gibi sorular cedelî önerme değildir. Soran bir kimse, sözgelimi,

“İyilik, filan manada mı, yoksa filan manada mı alınmıştır ?”

diyerek onları açıklamadan önce bir takım ayrımlar yapmışsa durum değişir.

Cedelî deliller de önermelerle oluşur. Her mesele gibi her önerme de kah hassayı, kah ilintiyi ifade eder. Aristo, bu dört unsuru “cedelin tatbik olduğu nesnelere ve hareket ettikleri unsurlar” başlığı altında işler.⁵⁷ Farabi, bu ilişkileri incelemeyi “cedelde tasavvurlar”⁵⁸ başlığı altında yapmaktadır. Yani her cedelî önerme veya problem, ya hassa, ya tanım, ya cins, ya da ilinti olan bir yüklemi de ele alır ve konu (subje) nun bunlarla olan ilişkisini inceler.

Burhanî kıyaslar, bilimsel (*yakînî*) önermelerden kurulduğu gibi, cedelî bir kıyas da cedelî önermeler (*meşhurât* ve *müsellemât*)den kurulur. Bir bilimsel önerme

“Her insan ölümlüdür.”

⁵⁵ Oesterle, *Logic*, s. 244.

⁵⁶ Aristo, *Mantıku Aristo (Kitabu't-Topika)*, C. III, s. 738.

⁵⁷ Bkz. Aristoteles, *Topikler*, Çev. H. R. Atademir, s.7 vd.

⁵⁸ Farabi, *el-Cedel*, s. 85 vd.

örneğinde olduğu gibi, zıt ihtimaliği tamamen dışta tutan kesin bir önermedir. Cedelî bir önerme ise

“Her anne çocuğunu sever”

örneğinde olduğu gibi, zıddını tamamen dışta tutmayan ihtimalli önermedir. Bununla beraber şu noktaya dikkat etmeliyiz ki, bilimsel bir önerme, önermeyi bilimsel bir önerme olarak tanımayan bir kişi tarafından cedelî bir önerme gibi muamele görebilir. Böylece

“Tanrı, maddi olmayan bir varlıktır.”

önermesi bilimsel bir önermedir.⁵⁹ Fakat bu, Tanrı hakkında yeterli bilgisi olmayan bir kişi tarafından cedelî bir önerme gibi muamele görebilir. Cedelî delillendirmelerin çeşitli bilimlere nasıl uygulandığı, mantıkta bizi ilgilendirmediğinden bu konunun detayına burada girmek istemiyoruz.

Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, cedelî öncüller genellikle, varlıktan ziyade ilişkiyi dile getirir ve sorgular. Sözelimi,

“Sağlık maldan daha önemlidir”

cedelî önermesini cedelci, “tercih mi edilmiştir, üstün müdür, değerli midir?” vb. şekillerde tahlil eder.

Cedelî öncülleri, konu ve yüklemeleri açısından tanıttığımız olursak, her bir cedelî öncülün yüklemi (matlup için yüklem olarak kılınan şeyden) cins, ayırım, hassa, tam tanım, ilinti veya bunlardan başka bir şey olur. Böylece cedelî öncüllerin yüklemeleri bakımından cinsleri, talep edilen şeylerin sayısındadır.⁶⁰ Bu san’atın konuları ise, on cins (on kategori) in ve tümel manaların altındaki şeylerin tümüdür. Böylece her cedelî öncülün veya talebin yüklemi cevher, nitelik ve on kategoriden geri kalanlarının biriyle oluşur. Zira cins, cevher, nicelik ve diğer kategorilerden hali değildir. Ayırım, hassa ve tanımda da durum böyledir.

Cedelcinin kullandığı önermeleri İbn Sina, ilk etapta, zorunlu olanlar ve olmayanlar diye iki kısma ayırmaktadır. Zorunlu önermeler, ister kıyasta, isterse endüksiyonda olsun, kendilerinden bizzat bir sonucun çıktığı önermelerdir. Zorunlu olmayan önermeler ise, dedüksiyona ve bölmeye,

⁵⁹ Oesterle, *Logic*. s. 243.

⁶⁰ Farabi, *el-Cedel*, s. 94.

önermeyi anlamaya ve açıklamaya, delilin sonucundaki gizliliği bulmaya yardımcı olan önermelerdir.⁶¹

Cedeli bir kıyasta **tanımlar**, burhanî kıyastaki gibi tam olmayabilir. Cedelî kıyasta, basit objelerin belli bilimlerde görülen eksik tanımları kullanılabilir. Eğer biz psikolojide insanı,

“Tüysüz, postsuz, iki ayaklı hayvan”

olarak tanımlarsak, bu tanım cedeli olacaktır. Zira tanım, “insan” teriminin yakın ayrımı esas alınarak değil, ilintileri alınarak eksik şekilde yapılmıştır. Bir tanım, bir bilimde cedelî, diğerinde bilimsel olabilmektedir. Sözelimi, şehveti “bir şeye karşı duyulan şiddetli arzu ve istek” şeklinde tanımlamak, ahlak bilimi prensiplerine göre bilimsel, fakat psikolojiye göre cedelî olacaktır. İbn Sina'nın da dediği gibi⁶², cedelde tanımlar her zaman gerçek olarak kullanılmaz, bazen de sırf meşhur olduklarından dolayı kullanılırlar.

Farabi'nin de haklı olarak belirttiği gibi⁶³, tanımda en kolay iş onu iptal etmek, en zor iş de onu düzeltmektir. Tartışma esnasında taraflar, özellikle sâil, tanımda, belirsizliğin olduğunu, onun gerektiğinden daha kapsamlı alındığı, nesnenin mahiyetini ve vafını açıklayacak hiçbir nitelik taşımadığını; yüklem olarak alınan cinsin, tanımın, hassanın, ilintinin doğru olarak alınmadığını veya çok anlamda alındığını ileri sürebilir.

Soru soran (*sâil*), cevap veren (*mûcib*)in savunduğu fikrin çelişliğini içeren kıyasına “**çürütme**” denir.⁶⁴ Sâilin, cevap verenin teslim olmadığı, yani daha önce benimseyip kabul etmediği ve ileri sürmediği öncüllere dayanarak onu çürütmeye girmesi cedelî bir çürütme olamaz. Fakat o, meşhur olmasa bile mûcibin kabul ettiği öncülü ona karşı kullanabilir ve onu çürütmeye girişebilir.

Cedelî bir kıyas ya çürütme, ya da direnme (*inad*) şeklinde ortaya çıkar. **Direnme**, soru soranın, (iddiasını çürütmek için getirdiği) kıyasına, cevap verenin karşı koyduğu kıyastır.⁶⁵ Çürütmeyi içeren bir kıyas, karşı tarafın delilini ya şekil, ya içerik (öncüller), ya da her iki bakımdan iptal etmeyi hedefler. Buna karşı cevap veren de, karşı taraf (*sâil*)in kurduğu kıyasın ya

⁶¹ İbn Sina, el-Cedel, s. 302.

⁶² Bkz. İbn Sina, a.g.e., s. 63.

⁶³ Bkz. Farabi, el-Cedel, s. 89.

⁶⁴ Farabi, el-Cedel, s. 14.

⁶⁵ Farabi, a.g.e., s. 106, 16.

çelişğini, ya da (her ne kadar cedelde tasvip görmese de) zıddını ileri sürerek direnmede bulunur.

Çürütme ve direnme, meşhur bir önermenin zıddı alınarak yapılırsa bu, uygun olmayan (*şen'i*) bir karşı koyma olur.⁶⁶ Örneğin, taraflardan biri

“Her şey hareket eder.” iddiasında bulunur; karşı taraf da

“Hiçbir şey hareket etmemektedir.” hükmünü ileri sürerek çürütmeye girişirse ikisinin önermesi de, meşhura aykırı olan (*şen'i*) bir hükmün ifadesi olur.

Soru soranın asıl görevi, ileri sürülen iddiayı bozmaktır. Yani cevap verenin meşhur bir öncülle kurduğu delilin çelişğini netice veren bir kıyasla onu çürütmektir. Yine o, cevap verenin ciddi olmayan, yanlış ve bozuk (*şen'i*) delilini iptal etmeyi görev edinir.

Şayet yapılan itirazları kabul edip iş bitmemişse, soru soran (*sâil*), muhatabı (*mûcib/muallil*) nın karşısında, üç tavır belirleyebilir.⁶⁷

1. Karşı tarafın sunduğu delile itiraz edebilir, onu engelleyebilir (**men**).
2. Delili bozabilir (**nakz**).
3. Karşı tarafın iddiasının zıddını ispatlayarak karşı koyabilir (**muâraza**)

Cevap verenin görevi iddiasını korumaktır. O, soru soranın sunduğu şeylere kendi savunduğunun çelişğini gerektirecek bir şekilde teslim olmayarak, savunduğunu korumaya çalışır. Cevap veren, soru soranın yukarıda sıraladığımız üç itiraz şekline yine bu itiraz yollarıyla mukabelede bulunarak kendi tezini savunmaya çalışır.

Cedelde **kıyas** ve **tümevarım** (*istikrâ*) kullanılır.⁶⁸ Kıyas yüklemli, şartlı ve bileşik (hulfi) türden kurulabilir. İlmî hulfi kıyas saçmada, muhalde

⁶⁶ Farabi, el-Cedel, s. 107.

⁶⁷ Bu üç tavır, “Tartışma ve Münazara Kuralları (*Âdab-ı Bahs ve'l- Münâzara*)”nı ele alan kitaplarımızda ayrıntıları ile işlenmektedir. Bkz. Saçaklızâde, Muhammed, **Velediyye**, İstanbul, 1288, ('*ala'l- Velediyye*'nin sonunda), s. 120-127; Abdulvehhab b. Hüseyin el-Amidi, '*ala'l- Velediyye li Saçaklızâde*, İstanbul, 1288, s. 56-114; el-Erzincani Muhammed Sadık b. Seyyid Abdurrahim, **Muftizâde 'ala'l-Hüseyniyye**, İstanbul, 1272, s. 94-180; Ali Rıza Ardahani, **Miyâru'l-Münazara**, İstanbul, 1307, s. 21-127; Ahmed Cevdet, **Âdab-ı Sedâd**, İstanbul, 1303, s.18-43; Yavuz, Yusuf Şevki, **Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu**, Bursa, 1983, s. 21-31.

⁶⁸ Farabi, el-Cedel, s. 97-103, 107; İbn Sina, el-Cedel, s. 302-303.

son bulan; **hulfî cedelî kıyas** ise meşhurun zıddı olan şen'i (uygun olmayan, bozuk bir fikir)de son bulan⁶⁹ kıyas çeşitleridir. Cedelde şen'i olan, ilimlerdeki muhalin yerine kaim olan şeydir. Şen'i olan, herkesin reddettiği bozuk bir fikir veya benimsenmemesi, terk edilmesi, atılması gereken meşhur görüştür.

Bilindiği gibi, tümevarım, hatabî delillerde olduğu gibi, bir çok benzer şeylerden bir benzere gitme yolu olmayıp, tikelden tümele ulaşma yoludur. Tümevarım cedelde üç gâye için kullanılır:

1. Savunulan fikri doğrulama, öncülün meşhurluğunu ve doğruluğunu açığa çıkarmak için.

2. Savunulan delildeki zaruri öncülleri sağlamlaştırmak için. Bu zaruri öncüller, daha ziyade genel prensip konumunda olan büyük önermedir. Haliyle tümevarım, bu önermeyi doğrulamak için kullanılır. Büyük önerme sağlama alındığında, küçük önerme onun altına yerleştirilir.

3. Muhatabın ikna olmasını sağlamak yahut onun reddetme gücünü kırmak için. “Şunlar, şunlar...insan değil mi? Şunlar, şunlar...şöyle yapmıyorlar mı?” örneğinde olduğu gibi. Haliyle tümevarım, bir şeyin örneklerini çoğaltır ve böylece insanın o şeyi anlamasında ve onu kabul etmesinde etkili olur. Zira cevap veren, tikelleri kabul etmişse tümeli de kabul etmiş demektir veya tümeli de kabul etmesi için sıkıştırılır.

Sonuç

Meşhurât ve müsellemlât türünden öncüllerle kurulup, tartışmalarda karşı tarafa bir fikri kabul ettirmeyi veya onu susturmayı hedefleyen cedel, mantıkta, değer bakımından burhan san'atından sonra gelir. Tarihte dinler, mezhepler, usûlcüler ve çeşitli gruplar kendi inanç ve anlayışlarını karşı tarafa kabul ettirebilmek, karşı taraftan gelen hücumları (fikren) bastırabilmek için cedel yöntemine sıkça başvurmuşlardır. Bu san'atın en tipik özelliği konuşurken veya bir tezi savunurken fikirde çelişkiye düşmemeyi öğretmesidir. Cedel san'atı bunu öğretirken istidadı, tecrübeyi ve mantık kurallarını seri bir şekilde kullanma gücünü öngörür.

Cedelî bir tartışmada, genellikle, muhatabı çelişkiye düşürerek reddetme ve susturma yolları aranır. Bu reddetme ve susturma işinde taraflar birbirini yenmeyi, altetmeyi hedeflediklerinden, genelde, sert tutum

⁶⁹ Farabi, el-Cedel, s.107

sergilerler. Cedel, soru soran ve cevap veren arasında cereyan eden bir tartışmadır. Taraflar bazen, iddia edilen fikri savunarak cevap veren (mucîb) konumunda, bazen de soru soran (sâil) konumunda olur. Bunların görevleri ve rolleri *âdâb-ı bahs ve münâzara* kitaplarında genişçe açıklanmıştır. Mantıkta cedel, burhan gibi sağlam bilgi sunmaktan öte, ilk etapta, karşı tarafı yenik duruma düşürmeyi amaçlar. Bundan dolayı sözkonusu delillerde, öncülleri realiteye uygunluğundan ziyade, karşı tarafça kabul edilir (*müsellem*) ve popüler (*meşhur*) olmaları esas alınır. Zorunlu bilgi değil de olası (zannî) bilgi verdiklerinden⁷⁰ dolayı cedel, ilmî makamda değil, tartışma makamında kabul görür.

Klasik mantıkta beş san'at, bilindiği gibi, bilgi değeri ve kuruluş gâyeleri bakımından birbirinden farklıdır. Cedel, sağlam ve kesin bilgiler içerme bakımından burhan seviyesinde olmasa da

- Ortaya atılan herhangi bir konuda daha çabuk delil getirme yeteneği kazandırdığından
- Burhanî delilleri anlamaktan aciz olanları ikna etme ve muhatabı susturmada etkin bir araç olduğundan
- Bir tartışmanın, teknik olarak, nasıl sürdürüldüğünü, soru ve cevap akışının nasıl sağlandığını; bir problemin nasıl irdelendiğini görme imkânı sağladığından,
- Sofistik hileleri öğrenme ve onlara karşı koyma yollarını öğrettiğinden,
- Kişinin, dili rahat bir şekilde nasıl kullanacağına, kavramları inceliğine ve derinliğine nasıl tahlil edeceğine yardımcı olduğundan,
- Akıl yürütmeyi canlandırıp, ilmi artırarak siyasette, eğitimde, diplomaside, günlük tartışmalarda kişileri güçlü kıldığından,
- Kısacası, zihnin fikren gelişmesine, görüşün keskinleşmesine, ikna gücünün artırılmasına imkân açtığından,

dolayı onun ayrı bir önemi ve değeri vardır.

⁷⁰ Aristo, *Topikler*, Çev. H.R. Atademir, s. 266; Farabi, *el-Cedel*, s. 18, 66; İbn Sina, *el-Cedel*, s. 18-20, 142; Fenari, *Şerhu İsağoci*, s. 71; Razi, *Şerhu't-Tasavvurât ve't-Tasdikât*, s. 176; İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. S. Uludağ, C. II, s. 1072; İzmirli, *Felsefe Dersleri*, s. 259, 266; Oesterle, *Logic*, s. 242.